

İkinci Bulgar Devleti'nin Kuruluşunda Kumanların Rolü

Fatma RODOPLU¹

Öz

Doğu Avrupa ve Balkanlar Hunlardan itibaren Karadeniz'in kuzeyinden gelen çok sayıda Türk boyunun yerleşim alanı olmuştur. Bu Türk kavimleri uzun yüzyıllar bölgede askerî, siyasî ve kültürel alanlarda etkili olmuşlardır. Balkanlar ve Bulgaristan'a Karadeniz'in kuzeyinden en son gelen Kumanlar, İkinci Bulgar Devleti'nin (1185-1393) kuruluşundan Osmanlı Türklerinin idaresine geçtiği döneme kadar bu devletin tarihinde belirleyici rol oynamışlardır. Çalışmada, özellikle İkinci Bulgar Devleti'nin kuruluşunu sağlayan Peter ve Asen kardeşlerin isyanı ve bu isyanda Kumanların rolü Türk ve Bulgar kaynaklarına dayanılarak ele alındıktan sonra İkinci Bulgar Devleti'nin hanlarının Kumanlarla soy ilişkileri irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *İkinci Bulgar Devleti, Kumanlar, İvan Asen, Bizans, Bulgaristan.*

¹ Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Balkan Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi;
fatmarodoplu@trakya.edu.tr

The Role of Cumans in the Foundation of the Second Bulgarian State

Abstract

Eastern Europe and the Balkans have been a settlement area for many Turkish tribes which came through the north of the Black Sea coastline beginning from Huns. These Turkish tribes have been effective in military, political and cultural areas for centuries. The Cumans who was the last tribe that came from the north of the Black Sea to the Balkans, played an important role in the foundation of Second Bulgarian State (1186-1393) until the coming of the Ottoman Turks. This study's purpose is, after the discussion about Peter and Asen who founded the Second Bulgarian State and the role of the Cumans whose debate was analyzed according to Turkish and Bulgarian resources, to examine the genealogical relation of lineage between the khans of the Second Bulgarian State and Cumans.

Keywords: *Second Bulgarian State, Cumans, Ivan Asen, Byzantium, Bulgaria.*

1. Giriş

Kadim Türk boylarından biri olan Kumanlar Türk tarihinde çok geniş bir coğrafyada etkinlik göstermeleri ve dinamik yapıları ile özel bir yere sahiptir. Kumanlar ortaya çıktıkları coğrafyadan binlerce kilometre uzaklarda bulunan Bulgaristan'ın tarihinde de bir dönem belirleyici bir rol oynamışlardır.

Kumanlar Bizans ve Latin kaynaklarında Kumanos, Kumanoi, Cumanus, Komani Arap kaynaklarında Kıpçak, Macar kaynaklarında Kun, Rus kaynaklarında Polovets, Alman ve diğer batı kaynaklarında Valwen, Pallidi, Valani, Falben, Ermeni kaynaklarında ise Khartes, Hartesk olarak adlandırılmışlardır.² Kumanlara verilen bu isimlerin ortak anlamları sarı, sarımsı, açık sarı ve saman sarısıdır.³ Adlarının geçtiği Rus yıllıklarında Türkmen, Peçenek ve Torklar (Uz)'la aynı cinsten oldukları belirtilmiştir.⁴

Türkistan sahasındaki adlarıyla Kıpçaklar hem bir Türk kavmi hem de bu kavmin önderliğinde kurulan kavimler birliğinin adını ifade etmektedir.⁵ Kuman-Kıpçak birliği X. asrın sonunda Kimek, Kıpçak ve kuzey-batı Çin'den gelen Kunların (Sarılar) birleşmesiyle meydana gelmiştir. Kuman isminin yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanması da Kunların Kıpçaklara 1012-1013 tarihlerinde dâhil olmasından sonradır. Kuman-Kıpçaklar IX. ve XI. asırlarda İrtiş Irmağı, Balkaş Gölü civarından kuzey Sır Derya ve Orta-Batı Kazakistan bozkırlarında yaşamışlar, 1030'larda ise İtil Irmağı'na gelmişlerdir. Kuman-Kıpçakların batıya doğru hareketleri bu tarihten sonra da aralıklarla devam etmiştir.⁶

Kumanlar yaptıkları ilerlemeler ile 1050'de Doğu Avrupa'ya ulaşmışlardır. Kumanlar otuz yıllık bir zaman diliminde Mançurya'dan Kiev'e kadar olan yolu kat etmişlerdir.⁷ Doğu Avrupa-Batı Sibiryaya bozkır bölgelerinin tamamını işgal eden Kuman-Kıpçak sahası o zamandan itibaren Deşt-i

² Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK. Yay., Ankara, 2007, s. 56.

³ Svetlana Pletneva, *Polovtsi*, İzdatelstvo Lomonosov, Moskova, 2010, p. 41.

⁴ Yücel, *age*, s. 56.

⁵ Mualla Uydu Yücel, "Kumanlar" (Kıpçaklar), *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 541.

⁶ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X. Asır)*, TTK. Yay., Ankara, 2004, s. 72-73. Kuman Kıpçakların erken dönemdeki etnik oluşumları ve tarihleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, Çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yay., İstanbul, 2009, s. 46-96.

⁷ Laszlo Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, Çev. Hicran Akın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1984, s. 86.

Kıpçak adını almıştır.⁸ Ruslarla uzun yıllar devam edecek olan savaşlara tutuşmuşlar, 1071’de Kiev sınırlarında ganimet savaşları yapmışlar ve Uzların Boğdan bölgesindeki konaklama yerlerini istila etmişlerdir. Böylece Karpatlar ve Balkanlara doğru daha rahat hareket etme imkânı bulmuşlardır.⁹

1103’te birleşik Rus orduları Kuman ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmış ve Arslanoba, Cengeraba, Kuman, Altunaba gibi birçok han öldürülmüştür. Bu savaştan sonra Kumanların hücum gücü zayıflamış, ilerleyen zamanlarda ise tekrar canlanmıştır. Kumanlar doğuda Yaropolk’un 1116, 1120 ve 1140 yıllarındaki saldırıları ile Doneç ve Don bölgelerine, güneyde ise Tuna yakınındaki düzlüğe püskürtülmüştür. Böylece iki grup arasındaki bağlantı kopmuştur.¹⁰ Rus prenslerinin kendi aralarında çekişmeler yaşadığı bir sırada 1152’de Kumanlar doğudaki yerleşim yerlerinden tekrar Özü’ye ulaşmışlar ve hatta kısa bir süre sonra Aşağı Tuna’daki kardeşleri ile (1178, 1190, 1192) tekrar bağlantı kurmuşlardır.¹¹

2. Kumanların Bulgaristan’da Görülmeleri

Bulgaristan coğrafyası tarih boyunca çeşitli Türk kavimlerinin hem geçiş hem de yerleşim sahası olmuştur. Özellikle Karadeniz’in kuzeyinden gelen göçebe Türk boyları bölgenin etnik olarak şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır.

Doğu Avrupa’ya ilk Türk göçü Hunlar ile başlamıştır.¹² Hunların 378 yılında Tuna’yı geçerek Trakya’ya kadar ilerledikleri bilinmektedir.¹³ Hunların ardından da çeşitli aralıklarla birçok Türk kavmi Doğu Avrupa ve Balkanlarda görülmüştür. Asya’dan batıya gelen Avarların hareketi neticesinde Turfan civarındaki yurtlarından olan Sabarların baskısı ile V. yüzyılın ikinci yarısında Batı Sibirya’daki topraklarından çıkarak ağır ağır geçen Ogur boylarının büyük kütlesi Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlara gelmiş bulunmaktaydı. Kısa sürede Besarabya bölgesi ve onun kuzeyinde yaşayan Hun toplulukları Ogurlarla karışmaya başlamışlardır. Böylece Doğu

⁸ Yücel, age, s. 60; Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2000, s. 129.

⁹ Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, s. 87.

¹⁰ Rasonyi, age, s. 89.

¹¹ Rasonyi age, s. 90.

¹² Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK. Yay., Ankara, 2001, s. 21-59.

¹³ Ali Ahmetbeyoğlu, “Türkistan’dan (Orta Asya) Doğu Avrupa’ya Yapılan Türk Göçleri”, *Türkler*; Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 523.

Avrupa tarihinde ileride Bulgar olarak anılacak olan yeni bir dönemin temeli atılmıştır.¹⁴ Rus yıllıklarında kendilerine ait ilk kayda 915¹⁵ yılında rastlanan ve Doğu Avrupa Türk tarihinin en etkili Türk kavimlerinden olan Peçenekler de bu coğrafyadaki yer isimlerinde günümüze kadar gelen izler bırakmışlardır. XI. yüzyılın başlarında Uzlar doğudan gelen Kumanların baskısı neticesinde İtil'in batısına geçmiş ve Don boyuna yerleşmeye başlamışlardır.¹⁶

Rus kaynakları Kumanların Doğu Avrupa'da ilk defa 1030-1050 yılları arasında görüldüklerini kaydetmiştir.¹⁷ Kumanlar, 1060'dan sonra Uzları takiben Tuna boyuna doğru süratle ilerlemişler ve 1064'de Uzları Tuna'nın güneyine atmışlardır. Aynı zamanda Kumanların Transilvanya Macaristan istikametinde ilerledikleri anlaşılmaktadır.¹⁸ Karadeniz'den kuzeye uzanan bozkırda Uz ve Doğu Peçenek kırıntılarını da içinde eriterek 1080 yılına gelindiğinde ilerleyişlerinin batı sınırı olan Aşağı Tuna ve Karpatlara ulaşmışlardır.¹⁹ Böylece ilk defa Bizans'ın Tuna boyundaki sınırında XI. yüzyılın sonlarına doğru görülmüşlerdir.²⁰

Bizans İmparatorluğu'nun kuzeyinde, Bulgaristan sınırında meskûn olan Peçeneklerle ittifak yapan Kumanlar 1078'de Edirne'yi kuşatmış, 1087'de de Trakya'ya hücum etmişlerdir.²¹ 1087'de Bizanslılar ile Peçenekler arasında Silistre yakınlarında vuku bulan meydan muharebesi esnasında, Peçenek Başbuğu Tatuş'un Tuna'nın epey doğusundaki Kumanlardan yardım istediği bilinmektedir. Kumanlar da Peçeneklerin bu yardım talebini karşılıksız bırakmamışlardır. Bu vesileyle Kumanlar, Peçenekler sayesinde Tuna kıyısındaki zengin otlakları ve Balkan yolunu keşfetmiş-

¹⁴ Ali Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 107-187; Şerif Baştav, "Avrupa Hunları", *Genel Türk Tarihi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Ali Birinci, C. 1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 597-621.

¹⁵ Yücel, *age*, s. 36.

¹⁶ Yücel, "Uzlar (Oğuzlar)", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 537 ve 540.

¹⁷ Ahmet Gökbek, "Bulgaristan Türk Halk Kültüründe Kuman (Kıpçak) Türklerinin Yeri", *Bulgaristan Türk Folkloru, II. Uluslararası Bulgaristan Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Prof. Dr. İrfan Ünver Nasrattınoğlu ve Metin Turan, Folklor Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara, 2001, s. 37.

¹⁸ Akdes Nimet Kurat, *Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK. Yay., Ankara, 1972, s. 73.

¹⁹ Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, s. 86.

²⁰ D. A. Rasovskiy, "Kumanlar Kuman Topraklarının Sınırları", Çev. Mualla Uydu Yücel, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S. 40, İstanbul, 2005, s. 161.

²¹ Kossanyi Bela, "XI-XII. Asırlarda Uzlar ve Komanların Tarihine Dair", *Belleten*, C. 8, S. 29, 1944, s. 126-127; Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, s. 88.

lerdir.²² Balkan istikametinde yapılan seferlerinin neticesi olarak önce Peçeneklerin, daha sonra özellikle Kumanların yani Kıpçakların, çoğu defa binlerce Ulahı kendileriyle birlikte götürdükleri görülmektedir. Kendilerinden önceki diğer Türk kavimleri de yerli halkı ve onların iş gücünü kazanmak için aynı yolu kullanmışlardır. Ulahların bir kısmının verimli ovalara ve daha önceden oralara giden akrabalarına kavuşma istekleri de gönüllü olarak Kumanlara katılmalarında etken olmuştur.²³

Kumanlar Balkanlarda hızla önemli bir rol oynamaya başlamışlardır. 1091'de Bizans'a yardıma gelen Kumanlar Meriç nehri boyundaki Levunion (Omurbey mevkii)'de Peçeneklere önemli bir darbe vurmuşlardır. Bu savaşla Peçenekler siyasî varlıklarını kaybetmişler, Kumanlar ise bu zaferden sonra Macaristan'a doğru harekete geçmişler, ancak Erdel'i istila eden Kumanları, Aziz Laszlo geri püskürtmüştür. Hatta Aşağı Tuna'da bekleyen Ağuş komutasındaki başka bir Kuman ordusunu dahi yok etmiştir.²⁴

3. İvan Asen-Peter Kardeşlerin Bağımsızlık Hareketi ve İkinci Bulgar Devleti'nin Kuruluşu

I. Bulgar Devleti diğer adıyla Tuna Bulgar Devleti Asparuh Han tarafından 681'de kurulmuştur.²⁵ Tuna Bulgar Devleti kurulduğu günden itibaren Bizans'la mücadeleye girişmiş ve zaman zaman önemli başarılar elde etmiştir. Krum Han ve Omurtag Han dönemlerinde Tuna Bulgar Devleti en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Krum Han Bizans İmparatoru Nikephoros'u mağlup etmiş ve İmparator savaş meydanında ölmüştür. Daha sonra Krum Han 814'te İstanbul'u kuşatmıştır. Ancak saldırıların en yoğun olduğu bir dönemde 13 Nisan 814 tarihinde ansızın ağzından ve burnundan kan gelmek suretiyle ölmüştür.²⁶ Omurtag Han döneminde (814-831) Belgrad ve çevresi alınmış, Bizans'taki karışıklıklardan faydalanılarak sakinlerinin çoğunluğu Slavlardan oluşan Makedonya da ele geçirilmiştir. 852 yılında iktidara gelen I. Boris döneminde devlet resmen Ortodoksluğu kabul etmiş

²² Kurat, *age*, s. 73.

²³ Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, s. 87.

²⁴ Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, s. 89; Ahmetbeyoğlu, "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", s. 526.

²⁵ Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, C. 1, Karam-Vadi Yay., Ankara, 2006, s. 107. Tuna Bulgarlarının konuştuğu dilin günümüzdeki tek temsilcisi Çuvaşcadır. Tuna Bulgarlarının konuştuğu dil ve Tuna Bulgarlarından kalma Türkçe yazıtlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Talat Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK Yay., Ankara, 1987, s. 33-60.

²⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1984, s. 192-193.

(864),²⁷ bölgede zaten Hıristiyan olan Slavlarla kaynaşma artmıştır.²⁸ Bu tarihten sonra Bulgar tarihi artık Hıristiyan Slav devletinin tarihi olarak incelenmektedir.²⁹ Bizans ve Slav kültürünün ülkede etkisini arttırmaya başlamasıyla Türk kültüründen uzaklaşmaya başlayan Bulgar Devleti I. Simeon (893-927) döneminden sonra zayıflamaya başlamış ve 1018’de tamamen Bizans topraklarına katılmak suretiyle ortadan kalkmıştır.³⁰

Bulgarlar 1018’den 1185’teki bağımsızlık ayaklanmalarına kadar uzun yıllar Bizans idaresinde kalmışlardır. 1185’te İkinci Bulgar Devleti’nin kurulmasında XI. yüzyıldan itibaren Balkanlarda egemen olmaya başlayan başka bir Türk kavmi Kumanların rolü büyük olmuştur. XI. yüzyılda Tuna nehrinin sağ kıyısında Bizans’ın rakipleri Peçenekler ve Oğuzlardır. Bizanslılar Peçenek egemenliğine son vermek için Kumanları kullanmışlardır. Kumanlar 1091’den itibaren Balkanlarda egemenliği ele geçirmişlerdir.³¹

İkinci Bulgar Devleti’nin kuruluşunda Kuman etkisi ve rolünün anlaşılması için bu Devletin kurulmasını sağlayan İvan Asen ve Peter kardeşlerin isyanının çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Belgun olarak da bilinen İvan Asen, Teodor-Peter’in küçük kardeşi, Kaloyan’ın da büyük kardeşidir. En büyük kardeş olan Peter’in adı isyan başladıktan ve kendisine kraliyet simgeleri olan mor kıyafetler giydirildikten sonra Teodor olarak

²⁷ I. Boris’in Hıristiyanlığı kabul ettiği tarihi 863 ve 865 olarak gösterenler de vardır. Bunun için bk. Vasil Zlatarski, *İstoriya na Bılgarskata dirjava prez srednite vekove*, C.1/2, Akademično izdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sophia, 2002, p. 30; Petır Mutaşçiev, *İstoriya na bılgarskiya narod*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na naukite, Sophia, 1992, s. 139; Konstantin Meşev, “Pokrıstvaneto na bılgarskiya narod prez devetiya vek”, *681-1948 İz istoriyata na bılgarskata narodnost i dirjava*, Pelikon Alfa, Sophia, 1993, p. 14; Ayşe Kayapınar, “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, *Türkler*; Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 636.

²⁸ Richard J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge University Press, New York 2005, p. 20.

²⁹ Osman Karatay, “Tuna Bulgarları”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 294.

³⁰ Crampton, *ibid*, p. 20. Ünlü Türkolog Laszlo Rasonyi’ye göre Bulgarların sürekli şekilde Slavlaşması IX. yüzyılda hemen hemen tamamlanmıştır. Omurtag Han’ın Çatalardaki sütununda 821 tarihinde henüz Bulgar-Türk yıl hesabı takvimi görülür. Hanedanlıkta Türk isimlerine çok az yer verilmiştir. Mesela Simeon’un oğlu “Bayamuş”, 927’de Kumandan Alpbagatur, daha sonra Çar Samuel’in devrindeki Berat Kumandanı Elinag, daha sonra Kavkan kardeşler göze çarpmaktadır (Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1993, s. 93).

³¹ Istvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar; Osmanlı Öncesi Balkanlar’da Doğulu Askerler 1185-1365*, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s. 10.

değiştirilmiştir.³² Kardeşler Paristrion³³ temasında³⁴ yeni Bulgar aristokrasinin ilk temsilcileri olarak gösterilmekte ayrıca kaynaklar tarafından çok desteklenmese de Bizans sarayına at yetiştirdikleri bilgisi de mevcuttur.³⁵

Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durum ve özellikle de Balkanlarda Norman akını ve Bizans İmparatoru II. İsaakios Angelos'un Macar kralının kızı ile evliliği nedeniyle alınan vergilerin halkta yarattığı hoşnutsuzluk Bulgarların ayaklanma planını körüklemiştir. İpsala'da seferde bulunan Bizans İmparatoru'ndan Hemus (Koca Balkan)'da bir köy talep eden İvan Asen ve Peter kardeşlerin bu isteği reddedilmiş, bunun yanı sıra Bizans Nedimi Joan, İvan Asen'e tokat atmıştır. Bu olay kardeşlerin ayaklanmayı başlatması için bir vesile olmuştur. Halkta zaten var olan memnuniyetsizlik hat safhaya çıkmış ve iki kardeşin etrafında toplanan halk isyan hareketini başlatmıştır.³⁶

İvan Asen'in uygun zamanı ve ayrıntıları kullanabilme yeteneği Bulgar halkını isyana ve neticesinde de başarıya götüren en önemli faktör olmuştur. İvan Asen başarıyı yakalayabilmek için kendine fırsat yaratabilecek olayları kullanmaktan çekinmemiştir. Bunlardan biri Demetrius hikâyesidir. Selanik şehri 24 Ağustos 1185'te Normanlar tarafından ele geçirilmiştir. Bu olay neticesinde şehrin koruyucusu olduğuna inanılan Aziz Demetrios'un Selanik şehrini terk ettiği ve başka milletlerin yanına sığındığı söylentileri dolaşmaya başlamıştır.³⁷ Halkın ilk başta isyana destek konusunda tereddüt yaşadığını gören kardeşler, Bulgarların korkularını gidermek ve onları rahatlatmak için bu efsaneyi tereddüt etmeden kendi lehine kullanarak yüksek sesle Selanikli Azizin Tırnova'daki Bulgarların yanına geldiğini halkın önünde beyan etmişler ve Demetrios adına bir mabet dikmişlerdir. Kalabalık halk kitlesini bu ibadethane önünde toplamışlar ve tanrının iki halkın (Bulgar ve Ulah) uzun yıllar süren esarettten kurtulmasını istediğini beyan etmişlerdir. İvan Asen ve kardeşi tarafından ustaca şişirilen ve kullanılan bu efsaneler Tırnova'daki Bulgarlara isyan için gereken manevi enerjyi vermiştir. Böylece isyanı ateşleyecek olan doğal

³² İvan İvanov, "Vıstanieto na bılgarskiya narod v kraya na 12 v. pod rıkovodstvoto na Asen i Petır", *Voennostoričeski Sbornik*, XXX, Sophia, 1961/2, p. 53.

³³ Merkezi Silistre olan ve Kuzey Bulgaristan'ı kapsayan bölge.

³⁴ Bizans Devleti'nin VII. asırdan itibaren uygulamaya koyduğu mali, idari ve askeri sistemi ifade eder.

³⁵ İvan Bojilov, *Familiyata na Asenevsi genealogiya i prosopografiya*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na naukite, Sophia, 1985, p. 27.

³⁶ Crampton, *ibid*, p. 22-24.

³⁷ Bojilov, *ibid*, p. 28.

zemin oluşmuştur.³⁸ İsyana destek vermesi beklenen esas kitle Bizans yönetiminden memnun olmayan köylüler ile Asen ve Peter kardeşlerin birleştirip örgütlediği Bulgar ve Kuman kökenli boyarlardır.³⁹

İsyanın başlangıcında dikkate değer bir diğer husus da isyan eden halkın ilk adımı oldukça önemli bir hareketle alakalı olmasıdır. Peter'e çarlık simgeleri olan altın taç takılıp mor ayakkabı giydirilmiştir. Teodor Skutariot⁴⁰ da Peter'in halkın önünde "Ben Bulgarların Çarıyım" dediğini yazmıştır. İsyancılar eski Bulgar çarlığının başkenti Preslav'a doğru hareket etmişlerdir. Lakin şehri ele geçirme planını gerçekleştirememişlerdir. Bu hareketlerin amacını açıklamak zor değildir. İki kardeş oldukça net ve sert bir şekilde niyetlerini ortaya koymuşlardır. Onlar tarafından yönetilen isyan sıradan bir isyan değildir. Bu, Bulgar devletini tekrar kurmaya yönelik bir harekettir. Peter'in çar unvanını kullanması ve Preslav'da taç giyme töreni düşüncesi, isyan hareketinin yeni bir devlet kurma amacından ziyade, tarih sahnesinden silinmiş olan eski Bulgar devletini (Tuna Bulgar Devleti) canlandırma düşüncesine yönelik olduğunun kanıtıdır. Amacın devlet kurma olması, isyan eden halka önemli bir manevi enerji vermiştir.⁴¹

1186 baharında isyancılar Hemus (Koca Balkan)'un ötesinde bulunan kasaba ve yerleşim yerlerini ele geçirmişlerdir. İvan Asen'in önemli bir stratejik hedefi vardır: Tuna nehri ile Hemus arasında bulunan toprakları ele geçirmek ve bağımsızlığa ulaşmaktır. Ayrıca bu toprakları Hemus'un güneyine ilerlemek için güvenli bir nokta olarak kullanma amacı gütmüştür. İvan Asen'in ilk eylemlerinin başarılı olması karşısında İmparatorluktan bir karşılık beklenmiş nitekim de bu tepki gecikmeden gelmiştir. 1186 yılı yazı başında İmparator II. İsaakios Angelos bizzat kendisi isyancılara karşı harekete geçmiştir. Bulgarlar Koca Balkan geçitlerini tutmuşlar, ancak imparatorluk ordusu buralardan geçerek isyanın merkezine ulaşmayı başarmıştır. İvan Asen paniğe kapılmamıştır ancak sayıca ve nitelik olarak kendinden oldukça üstün olan Bizans ordusuyla savaşıp başa çıkamayacağını anlayınca müzakere yolunu denemiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde II İsaakios Angelos Tuna ve Hemus arasındaki bölgenin yönetimini iki kardeşe bırakmıştır. Bizans askerlerinin geri çekilmesi ayaklanmacıların yeniden harekete geçmesi için bir fırsat olmuştur. İvan

³⁸ Bojilov, *ibid*, p. 28.

³⁹ İvanov, *ibid*, p. 57.

⁴⁰ XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Bizanslı kronik yazarı.

⁴¹ Bojilov, *ibid*, p. 28.

Asen'in bizzat kendisi veya onun tarafından gönderilmiş olan kişiler Tuna'nın kuzeyine geçerek birleşik Kuman askerlerinden oluşan kalabalık bir grupla geri dönmüştür. D. A. Rasovsky'ye göre Kumanlar Bulgarlara sadece ilkbahar, sonbahar ve kış döneminde yardım etmişlerdir. Çünkü yazı güney Karpatlardaki dağlarda kendi bölgelerinde geçirmekte ve güneye sefer yapmaya sıcak bakmamaktaydılar. İsyandan sonra Bizans'la mücadelelerde Kumanlar sürekli Bulgarların müttefiki olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴² İvan Asen'in hedefi zamanla daha belirgin hale gelmiştir: "*Bulgarlar sadece Moesia yönetimini ele geçirmeyecek, Moesia ve Bulgar yönetimlerini bir zamanlar olduğu gibi tek bir yönetim altında birleştirecekti.*"⁴³

Peter ve Asen kardeşler 1187 yılında Bizans'ın Paristrion temasında hâkimiyetlerini kurarak Trakya'ya saldırmışlardır. Aynı yıl, Bizans ile Bulgarlar arasında barış anlaşması imzalanmış, üçüncü kardeş olan Kaloyan İstanbul'a rehine olarak verilmiştir. Bu barış antlaşması ile Bizans İmparatorluğu İkinci Bulgar Devleti'nin kuruluşunu resmen tanıyarak Balkan sıradağları ile Tuna arasındaki bölgenin yönetimini Bulgarlara bırakmıştır.⁴⁴ İvan Asen'in yönetim tarzı ve ayrıca Bulgarların bağımsız hareket etmeleri İstanbul Patrikliği'ni rahatsız etmiştir. Bu durum Bulgarlar ve Bizans arasındaki barış halinin uzun sürmemesine sebep olmuştur. Bununla birlikte Tırnova Başşpikoposluğu'nun da bu zamanda tesis edilmiş olduğu düşünülmektedir.⁴⁵

Bulgarlarla Bizans arasındaki mücadelenin devam ettiği sıralarda Balkanlarda Haçlı orduları görülmüştür. Bulgar elçiler III. Haçlı seferi için gelen Friedrich Barbarossa'nın ordusuna katılma sözü vermiştir. İlk önce bu Bulgar-Alman yakınlaşmasında İvan Asen ve Peter'in gerçek niyeti anlaşılabilmiştir. Ancak elçilerin ikinci girişiminde kardeşlerin niyeti açığa çıkmıştır. İvan Asen ve Peter kardeşler elçiler vasıtasıyla Friedrich'in Bizans hâkimi olarak Peter'i ilan etmesi halinde Bulgarların kırk bin kişilik

⁴² D. A. Rasovsky, *Polovtsi. Çerniye Klobuki: Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Vengrii (Raboti Raznih Let)*, Tsivoi, Moskova, 2012, p. 233.

⁴³ Bojilov, *ibid.*, p. 28. *İvan Asen'in hedefi 681-1018 yılları arasında* Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'nın Tuna Nehri'nin güneyindeki topraklarını kapsayan bölgeyi yönetimi altına alan Tuna Bulgar Devleti'ni canlandırmak ve aynı coğrafyada yeni bir devlet kurmaktır.

⁴⁴ Ayşe Kayapınar, "II. Bulgar Krallığı", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, C. 1, Karam-Vadi Yay., Çorum-Ankara, 2006, s. 234.

⁴⁵ Vasil Zlatarski, *İstoriya na Bilgarskata dirjava prez srednite vekove, Vtoro Bilgarsko tsarstvo*, C. 3, Akademichno izdatelstvo Marin Drinov, Sophia, 1994, p. 1; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 376.

bir kuvvetle Bizans'a karşı onlara yardım edeceği vaadinde bulunmuşlardır. Bu isteğin amacı muhtemelen Simeon dönemindeki güçlü I. Bulgar Devleti'ni yeniden canlandırmaktır. Ancak Friedrich Balkanlarda bir savaş yerine Bizans'la anlaşmayı yeğleyerek kutsal topraklar yönündeki hareketini sürdürmüştür. Böylece Bulgarlar mücadelelerinde Bizans'la tekrar baş başa kalmışlardır.⁴⁶ Barbarossa'nın ayrılmasından sonra Bizans, Balkanlarda kendine daha rahat bir hareket alanı bulmuştur. II. İsaakios, Trakya bölgesine girmiş olan Bulgarlar üzerine sefere çıkmış ancak yapılan savaşlarda başarı sağlayamamıştır. 1190 yılında yapılan sefer büyük bir bozgunla sonuçlanmıştır. Bizans güçleri başşehir Tırnova'ya kadar gelmiş olsa da başarı kazanamamış ve ordu dönüşte Balkan dağlarında hezimete uğramıştır.⁴⁷

II. İsaakios'tan sonra tahta gelen III. Aleksios zamanında Bulgarlarla barış müzakereleri başlamıştır. Ancak Bulgarların ağır taleplerde bulunması sebebiyle görüşmelerde bir neticeye varılmamıştır. Savaşacak gücü olmayan Bizans devleti, barış için taviz verme noktasında da son derece isteksiz davranmıştır. Bizans bir diğer yolu kullanarak düşman ülkesindeki muhalefeti kullanmayı tercih etmiştir. İvan Asen 1196 yılında bir boyarın suikastına uğramış, onun yerine tahta geçen Peter de 1197 yılında bir cinayete kurban gitmiştir.⁴⁸ Bizans böylece yıllardır uğraştığı Bulgar tehlikesini zayıflattığını düşünmüştür. Ancak daha sonra iktidara gelen Kaloyan zamanında Bulgar devleti güçlenerek büyümesini sürdürmüştür.⁴⁹

4. İkinci Bulgar Devletinde Kumanlar

Yukarıda ayrıntılarıyla belirtildiği gibi Bulgaristan'da 1185'te Tırnova yakınlarında toprak sahibi olan Asen ve Peter kardeşlerin Bizans'a karşı ayaklanması neticesinde çıkan isyan hareketi tüm doğu Bulgaristan'a yayılmıştır. Sonunda Asen ve Peter halkın desteğini alarak Tırnova'da kendilerini çar ilan etmişlerdir.⁵⁰ Bu durum üzerine Bizans İmparatoru II. İsaakios 1186 yazında asilerin üzerine yürüyüp, onları yenilgiye uğratmıştır. Bizans yenilgisi üzerine Peter ve Asen'in ellerindeki kuvvetlerle Tuna'yı aşılıp Kumanlara sığındığı anlaşılmaktadır. Kumanlar Asen

⁴⁶ Bojilov, *ibid*, 31.

⁴⁷ Ostrogorsky, *age*, s. 377-378.

⁴⁸ Ostrogorsky, *age*, s. 380.

⁴⁹ Bojilov, *ibid*, p. 58.

⁵⁰ Crampton, *ibid*, p. 24.

ve Peter'e destek vererek onlarla birlikte Tuna'yı aşip Balkan ülkelerine yayılmıştır. Böylece Kuman desteği ile İkinci Bulgar Devleti'nin (1185-1393) kurulduğu görülmektedir. Özellikle Bizans ve Latin kaynakları bazen Bulgarları dahi görmezden gelerek Bulgaristan'daki bu bağımsızlık hareketi ile ilgili Kumanlara ve Ulahlara büyük rol vermektedirler. Bu nedenle sürekli Kuman desteği olmasa İkinci Bulgar Devleti'nin kurulamayacağı konusunda tarihçilerin çoğu hemfikirdir.⁵¹ İkinci Bulgar Devleti'nin kurulmasından sonra da ülke idaresinde Kuman etkisi çok büyük olmuştur. Kumanlar birbirini izleyen 3 Bulgar hanedanının (Asen, Terter ve Şişman) kurucularıdır. İvaylo (1277-1280) ve Smileç (1292-97) gibi gayrimeşru yöneticilerin tahtta bulunduğu ara dönem dışında İkinci Bulgar Devleti'nin tüm hanedanları Kuman kökenlidir.⁵² Laszlo Rasonyi'ye göre de Kumanlar İkinci Bulgar Devleti'ni kuran Çar Asen'in yalnız müttefik ve yardımcı-sı değildir, bizzat 'Asen' ismi de Kuman kökenlidir. Rus vakayinameleri 'Asen' adlı bir Kuman reisini daha yüz sene evvelinden zikretmektedirler. Asen sülalesinden sonraki Bulgar hükümdar hanedanları Şişmanlar, Dorman, Elitemir ve Terterler hep Kuman hanedanlarıdır.⁵³ Vasary'e göre de Bulgar boyar aileleri, yani Vidinli Şişmanlar ile Braniçevolu Dormanlar Kuman kökenli olup bu bölgeye 1241'deki yoğun Kuman göçünden sonra yerleşmişlerdir. Yine Köten'in akrabalarıyla onun kraliyet ailesinin önde gelen kişileri de Bulgar topraklarına yerleşmişlerdi. Köten Terter ailesinin üyesi olduğuna göre Tırnova'da Bulgar çarı seçilen I. Georgi Terter'in Köten'in ailesinden olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu durumda Georgi Terter'in babasının 1241'de Bulgaristan'a ilk giren Kuman sığınmacılarından olduğu da ortaya çıkmaktadır.⁵⁴ Kuman kökenli bir boyar olan Georgi Terter Bulgaristan'da 1280 yılında iktidara gelmiştir.⁵⁵

5. Sonuç

Hunlardan itibaren Karadeniz'in kuzeyinden göç eden çok sayıda Türk boyu Doğu Avrupa ve Balkanlara ilerlemiş ve bu coğrafyanın tarihinde mühim roller oynamıştır. Nüfus bakımından kalabalık olan ve geniş bir coğrafyada etkinlik gösteren Kumanlar, Doğu Avrupa ve Balkanlara

⁵¹ Vasary, *age*, s. 30-31; Laszlo Rasonyi'ye göre de XII. yüzyılda İkinci Bulgar Devleti'nin temelini Bulgarlar arasında eriyen Kuman Türkleri atmıştır. (Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 93).

⁵² Vasary, *age*, s. 175.

⁵³ Laszlo Rasonyi, *Doğu Avrupa'da Türklük*, Yay. Haz. Yusuf Gedikli, Selenge Yay., İstanbul, 2006, s. 139.

⁵⁴ Vasary, *age*, s. 77.

⁵⁵ A. Dyurastel, *Mejđunaroden almanah za Bulgariya*, Pridvorna peçatnitsa, Sophia, 1897, p. 763.

Karadeniz'in kuzeyinden gelen en son Türk kavmidir. XI. yüzyılın sonlarından itibaren Bulgaristan'da görülmeye başlanan Kumanlar o dönemlerde Bizans idaresinde bulunan Bulgaristan'daki isyana destek vererek isyanın başarılı olmasını sağladıkları gibi İkinci Bulgar Devleti'nin hem kuruluş hem de sonraki aşamalarında çok etkili olmuşlardır. Pek çok ünlü Türkolog isyan eden İvan Asen de dâhil olmak üzere iki gayrimeşru yönetici hariç İkinci Bulgar Devleti'nin bütün hükümdarlarının Kuman kökenli olduğunu zikretmektedir. Bir asırdan fazla bir süre Bizans idaresinde yaşayan Bulgarlar İvan Asen ve Peter kardeşlerin halkı uyandırması neticesinde bağımsızlık için ayaklanmışlardır. Bağımsızlığın hedef konduğu bu süreçte kardeşler amaçlarına ulaşmak için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Dönemin yazarları ayaklanmaya destek verenlerin Bulgarlardan çok isyanı başlatan İvan Asen ve Peter kardeşlerin de akrabaları olan Kumanlar olduğuna işaret etmektedirler. Bağımsızlık hareketi esnasında ve kısa süre sonra Tuna'nın kuzeyinden Bulgarlara yardıma gelen kalabalık Kuman kütleleri Bizans'ın mücadele gücüne ciddi zarar vermiş, zaten içinde bulunduğu karışıklıklar nedeniyle zor durumda bulunan Bizans devleti Bulgarlarla uzun süre uğraşmak zorunda kalmıştır.

Kaynaklar incelendiğinde görülmektedir ki İvan Asen ve Peter kardeşlerin isyanı Bizans'a karşı sadece ekonomik hoşnutsuzluklardan kaynaklanan basit bir isyan değildir. Kardeşlerin I. Bulgar Devleti ile bağlantılı olan Preslav'a yürüyüp orada taç giymek istemeleri onların siyasi bir amaç taşıdıklarını göstermektedir. Amaçları I. Bulgar Devletini yeniden canlandırmaktır.

Bulgar tarihçilerin birçoğunun I. Bulgar Devleti'nin devamı olarak kabul ettiği İkinci Bulgar Devleti 1185 yılından, bölgenin Osmanlılar tarafından tamamen ele geçirildiği 1396 yılına kadar iki asırdan fazla bir süre Bulgaristan'da hâkim olmuştur. Devletin kuruluşunda ve idaresinde yoğun Kuman etkisi görülmektedir. İkinci Bulgar Devleti, Kumanların desteği sayesinde kurulmuş ve Bulgaristan başka bir Türk Devleti olan Osmanlı Devleti'nin idaresine geçene kadar da Kuman kökenli hükümdarlar tarafından yönetilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahincanov, Sercan M. *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, Çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yay., İstanbul, 2009.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK Yay., Ankara, 2001.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. “Türkistan’dan (Orta Asya) Doğu Avrupa’ya Yapılan Türk Göçleri”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 522-529.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. “Avrupa Hunları”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul, 2013, s. 107-187.
- Baştav, Şerif. “Avrupa Hunları”, *Genel Türk Tarihi*, Ed. Hasan Celal Güzel ve Prof. Dr. Ali Birinci, C. 1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 597-652.
- Bela, Kossanyi. “XI-XII. Asırlarda Uzlar ve Komanların Tarihine Dair”, Çev. Hamit Koşay, *Belleten*, TTK Yay., C. 8, S. 29, 1944, s. 119-136.
- Bojilov, İvan. *Familiyata na Asenevtsi genealogiya i prosopografiya*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na naukite, Sophia, 1985.
- Crampton, Richard J. *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge University Press, New York, 2005.
- Dyurastel, A. *Mejdunaroden almanah za Bulgariya*, Pridvorna peçatnitsa, Sophia, 1897.
- Gökbel, Ahmet. *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2000.
- Gökbel, Ahmet. “Bulgaristan Türk Halk Kültüründe Kuman (Kıpçak) Türklerinin Yeri”, *Bulgaristan Türk Folkloru, II. Uluslararası Bulgaristan Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Prof. Dr. İrfan Ünver Nasrattınoğlu ve Metin Turan, Folklor Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara, 2001, s. 37-47.
- İvanov, İvan. “Vıstanieto na bılgarskiya narod v kraya na 12 v. pod rıkovodstvoto na Asen i Petır”, *Voennostoriçeski Sbornik*, XXX, Sophia, 1961/2.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1984.
- Karatay, Osman. “Tuna Bulgarları”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 273-294.
- Kayapınar, Ayşe. “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, C. 1, Karam-Vadi Yay., Ankara, 2006, s. 105-128.

- Kayapınar, Ayşe. “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 630-640.
- Kayapınar, Ayşe. “II. Bulgar Krallığı”, *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, C. 1, Karam-Vadi Yay., Çorum-Ankara, 2006, s. 232-251.
- Kurat, Akdes Nimet. *Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Yay., Ankara, 1972.
- Meçev, Konstantin. “Pokristvaneto na bilgarskiya narod prez devetiya vek”, *681-1948 İz İstoriyata na bilgarskata narodnost i dirjava*, Pelikon Alfa, Sophia, 1993.
- Mutafçiev, Petır. *İstoriya na bilgarskiya narod*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na naukite, Sophia, 1992.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- Pletneva, Svetlana. *Polovtsi*, İzdatelstvo Lomonosov, Moskva, 2010.
- Rasonyi, Laszlo. *Tuna Köprüleri*, Çev. Hicran Akın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1984.
- Rasonyi, Laszlo. *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1993.
- Rasonyi, Laszlo. *Doğu Avrupa'da Türklük*, Yay. Haz. Yusuf Gedikli, Selenge Yay., İstanbul, 2006.
- Rasovsky, D. A. *Polovtsi. Çerniye Klobuki: Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Vengrii (Raboti Raznih Let)*, Tsivoi, Moskva, 2012.
- Rasovsky, D. A. “Kumanlar Kuman Topraklarının Sınırları”, Çev. Mualla Uydu Yücel, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S. 40, İstanbul, 2005, s. 159-186.
- Taşagıl, Ahmet. *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X. Asır)*, TTK Yay., Ankara, 2004.
- Tekin, Talat. *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK Yay., Ankara, 1987.
- Vasary, Istvan. *Kumanlar ve Tatarlar; Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.
- Yücel, Mualla Uydu. *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK. Yay., Ankara, 2007.
- Yücel, Mualla Uydu. “Kumanlar” (Kıpçaklar), *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kitabevi Yay, İstanbul, 2013, s. 541-575.

Yücel, Mualla Uydu. “Uzlar (Oğuzlar)”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 529-540.

Zlatarski, Vasil. *İstoriya na Bilgarskata dirjava prez srednite vekove*, C. 1/2, Akademično izdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sophia, 2002.

Zlatarski, Vasil. *İstoriya na Bilgarskata dirjava prez srednite vekove, Vtoro Bilgarsko Tsarstvo*, C. 3, Akademično izdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sophia, 1994.